

Yoksulluk İnsan Hakları İhlali Değildir!

Deniz Durdu

“Yoksul ve düşkün anlatmaya yetmiyordu literatür. Jargonu arabeskler ötelendi. Kime küfür bu haykırış ahmak? Onlar senin olmamanı istiyorlar burada, olacak.
Gazapizm – Kafam Karışıyor”

Giriş

Yoksulluk literatüründeki çalışmaların çoğunda olduğu gibi bu çalışmanın da günümüzde küreselleşmenin etkisiyle piyasa sisteminin yaygınlaştığı, yoksulluğun giderek arttığı; bu durumun, toplumsal sorunların derinine yerleşerek kronikleştiği ve evrensel insan haklarının tehdit edildiği savıyla başlaması beklenir. Ancak yoksulluğu bir insan hakkı ihlali olarak görme eğiliminde olan yazıların, bu sıradanlaşan başlangıcı yaparak olguyu, mevcut kapitalist toplumsal formasyonun içerisine sıkıştırdığını ve yoksulluğu ele alırken başvurulan kavram-sallaştırmaları, bölüşüm problemine indirgeme eğiliminde olduğunu düşünüyorum.

Dolayısıyla bu çalışmada yoksulluk ve insan hakları ilişkisini ele alırken yoksulluğun bir insan hakları ihlali olarak kabul edilemeyeceği argümanını ortaya atıyorum. Bu argümanımı temellendirmek için gerekli olan nesne-kavram ilişkisini açıklamak adına mevcut üretim ilişkilerinden hareket etmeyi tercih ediyorum. Toplumsal ilişkileri değerlendirirken, kendi organik bütünlüğü içerisinde ele alınması gereken üretim ilişkilerini göz ardı ederek, oluşturduğumuz kavramlar üstünden, tümdengelimci bir mantıkla hareket etmenin problemliliğini düşünüyorum. Yoksulluk kavramından hareket ederek toplumsal olguyu veya araştırma nesnemizi değerlendirme çabasının, meseleyi ancak ve ancak bir bölüşüm problemine indirgemekten öteye gidemeyeceğini; bu nedenle yoksulluğu tanımlama ve onunla “mücadele etme” meselesini kapitalist formasyon halısının altına süpürmekten başka bir işe yaramayacağını tartışmaya açmak istiyorum.

Kavramları Toplumsal Gerçeklik Zemininde Ele Almak

Yoksulluğun ne olduğu meselesi, insan hakları kavramıyla birlikte gündeme geldiğinde çeşitli soyutlamalardan hareket eder. Akla ilk

geldiği biçimiyle, bireyin, temel ihtiyaçlarını karşılamaktan mahrum olması, insanlık onuru için kabul edilebilir değildir. Peki ama kapitalist toplumsal formasyonun içerisinde var olan bireyin insanlık onuru olarak tarif edilen şey nedir? İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin (İHEB) 23. maddesi bize bu konuda yardımcı olabilir:

1. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 10 Aralık 1948, <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannamesi/> Erişim tarihi: 26 Ocak 2021.

1. Herkesin çalışma, işini özgürce seçme, adil ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı vardır.
2. Herkesin, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, eşit iş için eşit ücrete hakkı vardır.
3. Çalışan herkesin, kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır bir yaşam sağlayacak düzeyde, adil ve elverişli ücretlendirilmeye hakkı vardır; bu, gerekirse, başka toplumsal korunma yollarıyla desteklenmelidir.¹

Sahip olduğumuz bu evrensel hak bizlere şunları sunar: Birey, içinde yaşadığı toplumda temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışma hakkına sahiptir. Hatta çalışmama durumu söz konusu olmasın ve mevcut üretim ilişkilerinin dışında kalmanın yıkıcılığına maruz kalmasın diye işsizliğe karşı korunma hakkına dahi sahiptir. Bununla birlikte birey çalışmak istediği mesleği özgürce seçer ve sermaye ile girdiği ilişkide yasalar tarafından korunan tarafın kendisidir. Adil ve elverişli koşullar, sermaye tarafından yerine getirilmesi gereken yükümlülükler olarak yasalara tabi tutulmuştur. Son olarak herkes insanlık onuruna yaraşır bir yaşam sağlayacak düzeyde, adil ve elverişli bir ücret alamıyorsa başka toplumsal korunma yolları oluşturulması gereklidir.

İlk soru: Kapitalist formasyon içerisinde bireyin “insanlık onuru” neye denk düşer? Bu soruya “varlığını, çalışarak sürdürme hakkına sahip birey ve ona yaşama hakkını korumada yardımcı olacak ve toplumsal korunma yolları sağlayacak bir kimlik” cevabı verirsek insanlık onuruyla, insanın, emeğini özgürce satma hakkı arasında bir bağ kurmuş oluruz. Buradan hareketle insanın varlığının toplumsal olduğu konusunda birbirine yakın iki düşünür olarak bilinen Karl Polanyi ve Karl Marx'ın analizlerine başvurmak anlamlı olacaktır.

Polanyi ve Marx'ta Yoksulluk, İnsanlık Onuru ve Emek

Polanyi'nin, Büyük Dönüşüm başlıklı çalışmasında altını çizdiği yerlerin, bu tartışmada bize katkı sunacağını düşünüyorum. Öncelikle 18. yüzyıl İngiliz toplumunun dönüşümünün önemli aşamalarından birisi olarak vurguladığı Speenhamland Yasası'na odaklanmakta fayda var. Bu yasa, temel olarak feodal üretim ilişkilerinin çözülmesi için başlatılan ilkel birikim -çitleme veya çevirme hareketi olarak da adlandırılıyor-sürecinin toplumsal etkilerine karşı mevcut toplumsal düzeni koruma çabası olarak karşımıza çıkıyor. Kır alanlarının ilkel birikim biçimiyle tasnifi ve kentlerde gelişmekte olan dokuma sanayiine gereken işçi gücünün sağlanması için kır-kent arası göçün desteklenmesi, birtakım

problemlere neden oluyor.

Speenhamland Yasası da bu problemin çözümü için, kente gelen göçmenlerin yemek ve barınma ihtiyaçlarının kilise tarafından ya da daha doğru bir tabirle bir hayırseverlik organizasyonu tarafından karşılanmasını öngörüyor. Böylece sanayi proletaryası ile işsiz göçmenler arasında bir eşitsizlik yaşanıyor. On altı saate varan çalışma sürelerine karşın proletarya, temel ihtiyaçlarını karşılamada işsiz göçmenlerden dezavantajlı konuma düşüyor. Bunun sonucunda iş gücü ihtiyacı karşılanamaz hale geliyor.

Polanyi bu durumu; “Sanayi Devrimi’nin en canlı döneminde, 1785’ten 1834’e kadar, İngiltere’de bir emek piyasasının yaratılması Speenhamland Yasası’yla engellendi” şeklinde ifade eder.² Bunun yanı sıra, “yaşam hakkı’ denen sosyal ve ekonomik buluş” olarak nitelediği bu yasanın 1834 yılına kadar emek piyasası oluşumunu engellediğini, ücret sistemini olumsuz etkilemesiyle yürürlükten kaldırıldığını ve yürürlükten kaldırılmasıyla ücret sisteminin evrenselleştirilmesine katkı sağladığını belirtir.³

Polanyi’nin, emeğin meta tanımını soyutluk olarak ele alması ve onu toprak ve parayla birlikte meta oluşlarının hayal olduğunu belirtmesi⁴ emek piyasasının oluşumunu “gerçekleştirilişinde kullanılan insanlık dışı yöntemlere karşın, özgür emek piyasası, mali açıdan, bütün taraflar için yararlı oldu” diyerek irdelemesine neden olur.⁵ Burada bu yazının haddini aşan ancak işaret etmemiz gereken temel bir problem vardır. Yasaların, devletlerin, toplumları çeviren yapıların piyasa ilişkilerinden ayrıştığı ön kabulü büyük bir bela olarak karşımızdadır. Burada kritik bir eşik atlanır.

Friedrich Engels, Anti-Dühring’te “Ahlak ve Hukuk: Eşitlik” başlığı altında; “Önce, nesneden hareket ederek, nesnenin kavramı imal edilir; sonra bütün ters çevrilir ve nesne kopyasına, yani kavrama göre değerlendirilir. Kavram nesneyi değil ama nesne kavramı kendine örnek alınmalıdır” diye ifade ederken⁶ Köse ve Bahçe ise bu durumu, “Gerçekliği ele geçiren egemen düşünce, artık salt bir düşünce değildir; tarif ettiği gerçekliği mutlaklaştırarak, normalleşmesi üzerinde ideolojik bir işleve sahip olur” şeklinde açıklar.⁷

Bu iki hatırlatma ışığında Polanyi’nin, 1834’te Yoksulluk Yasası’ndaki reformla özgür emeğin özgür emek piyasasıyla var olmasının her iki taraf için iyi olduğu vurgusunu ele alalım. Polanyi’nin, yoksulluk olgusunun üstünden siyasal iktisat tartışmasının ilerlediğine yönelik vurgusu tam da bu kavramların şeyleşmesi meselesine örnek olarak verilebilir. Kriz anlarında yaşanan problemin çözümü için gerçekliğin dönüştürülmesine karşın eleştirel düşüncenin tutumu Köse ve Bahçe tarafından şöyle ifade edilir;

2. Karl Polanyi, Büyük Dönüşüm, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 125.

3. a.g.e., s. 127.

4. a.g.e., s. 120.

5. a.g.e., s. 125.

6. Friedrich Engels, Anti-Dühring, Ankara: Sol Yayınları, 2010, s. 151.

7. Ahmet Haşim Köse ve Serdal Bahçe, “Yoksulluk Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek”, Praksis Dergi, S. 19, 2009, s. 385.

“Kapitalizm kendi gerçeklik alanını parçalayıp dönüştürdükçe eleştirel düşünce geleneği, bu yeni gerçeklik amalgamı içinde kendine yeni ‘gerçeklikler’ aramaya yönelmiştir. Bu dönüşümün doğal sonuçlarından biri radikal düşünce geleneğinin, kendi tarihsel köklerine kıyasla, hiç olmadığı kadar ‘gerçekçiliğe’ yönelişi olmuştur.”⁸

İnsanların, emeklerini satmalarına rağmen çalışmayanlardan daha yoksul duruma düştükleri bir ortamda gerçekleştirilen reformlarla, yeni üretim ilişkisinin ihtiyaç duyduğu emek gücü talebinin yarattığı ekonomik ve toplumsal kriz aşılmıştır. Bu durum, yoksulluk meselesini, çalışıyor olmaktan çalışmıyor olmaya çeviren bir müdahale momentini simgeler. Polanyi, var olan krizin aşılması için emek piyasasına sahip kapitalist üretim ilişkilerinin tamamlanmasının her iki taraf için iyi olduğunu ve daha sonra toplumsal sorunun içerisinde bu çatışma ortamının yoksulluk sorunu bağlamında evrensel bir sorun olarak araştırıldığını belirtir. Halbuki mesele, piyasa yasalarının, insan olanaklarının sınırı olarak kabul edilmesi değildir; toplumun kendisiyle sınırlıdır. Toplumun içindeki bireylerin sınırları bir noktada piyasa yasalarının sınırlarının önündedir ancak bu durum pek anlaşılmamıştır.⁹ Toplumun içindeki bireylerin sınırlarının piyasa yasalarının önünde olması neyi ifade eder?

Bireyin Sınırlarını Piyasa Belirler mi?

Polanyi, piyasa sistemi ve bu sistemin gerektirdiği düşünce biçimi bireysel çıkarların emek, toprak, para gibi hayali metalarla çevrelendiğini belirtir. İnsanın toplumsal bir varlık olarak ya da onun insanlığını -etik ahlaki bir kategori olarak insanlık- yok eden, atomize bireyler olarak çıkar ilişkilerine indirgeyen bir alan olarak ekonomik alan tarifi yapar.¹⁰ Bu alanın yarattığı bireysel çıkar çatışması toplumsal alanın içerisine alınır ve bu çatışmanın kontrol edilmesi için yeniden dağıtım modelleri uygulanır.¹¹ Çünkü piyasaların kendi kendisini dengeye getirmesi, düpedüz bir ütopyadan ibarettir.¹²

Ekonomik alan, içerisinde çıkarların söz konusu olduğu ve bireylerin, benliklerini kurgularken bunun üzerinden hareket ettiği bir özgürlük alanıdır. Orada kişisel çıkarlarının peşinde koşan birey, toplumsal yaşam içerisinde Aristocu bir mantıktan hareketle bencilliği bir kenara bırakan paylaşımcı bir toplumsal varoluştur. Politik iktisat araştırmaları da meseleyi ekonomik alan ve politik alan arasında kapitalizmin yarattığı çelişkiye değil, ekonomik alan içindeki çatışmaya yöneltir ve bu nedenle toplumsal olanı kaçırır; ancak kapitalizmin sonunu getirecek olan, aslında bu çelişkidir. Polanyi'nin kapitalizm eleştirisi, mevcut gerçeklikten hareket etmek yerine ona kategoriler olarak yaklaşır ve onu ikiye ayırır. Ekonomik alanı da toplumsal alan tarafından kontrol altına alınabilir, içerilebilir ya da düzenlenebilir bir alan olarak kavrar. Bu bağlamda, temelde aşkın olanın kendisini var kabul etme ihtiyacının eleştirisi olarak Antonio Gramsci'nin stato integrale kavramına ba-

8. a.g.m., s. 386.

9. Karl Polanyi, a.g.e., s. 135.

10. Karl Polanyi, a.g.e., s. 120.

11. a.g.e., s. 96.

12. a.g.e., s. 36.

kılabilir. Ancak burada Polanyi'nin yarattığı bu ayrımın bütünleşik bir ideadan hareket ettiğini ve sonunda aşkın bir öznenin müdahalesiyle düzene gireceği inancına yaslandığını açıklamaya çalışacağım.

Yoksulluğu Kapitalist Formasyonun İçerisinde Bir Bölüşüm Problemine İndirgemek

Toplumsal ilişkiler bütünü içindeki çatışma piyasaların içinde çıkarlarını gözetken özgür bireyler tarafından var edilir. İnsanlık onuru, emek piyasası içerisinde özgür emeğin çalışması olarak belirlendikten sonra artık bu insanlığın, insanlık onurunun bir koruyucuya ihtiyacı vardır. Onun bu hakkının koruyucusu ve hakkını kullanırken karşılaştığı problemlerin çözümünde ona destek olacak, toplumsal korunma yollarıyla destek verecek olan şey nedir?

Taraflardan söz ediyorsak bir denge durumu, bir sıfır noktası da olmalıdır. Burada regülasyon talebi, toplumsal kriz anında, örgütlü emek ve sermaye karşı karşıya geldiğinde toplumsal ilişkiler bütünü içerisinde talepler olarak belirecektir. Ancak üretici güç haline gelmiş emek olmazsa bu olgudan söz edebilir miyiz? Dolayısıyla özgür emek piyasası gereklidir.

Piyasa mantığı birtakım regülasyonları gerekli kılar. Bayrakdar'a göre, Polanyi, gerçekçi sosyal bilimci konumu gereği toplumsal bütünlüğün içerisindeki sınıf çatışmasının demokratik biçimini savunur;

“Piyasa güçlerinin sınırlandırılması ve piyasaların kendi başına bırakılmaması yönünde görüşler savunan pek çok düşünür gibi devlet kurumunun ekonomik yapının içinde çok önemli görevler üstlenmesi gerektiğini ileri sürer. Polanyi analizlerinde, geçmiş toplumların tarihine bakarak ilkel toplumlarda, devletin toplumdaki üretimin yeniden dağıtımına yönelik bir fonksiyonu olduğu ve bunun, toplumun diğer öğeleriyle bütünsel bir ilişki içinde çalıştığı çıkarımına ulaşmıştır.”¹³

Toplumsal düzeni -ki bunun ideali Polanyi'ye göre demokratik toplumdur- ekonomik alana yarattığı bir baskı olarak kurgulamak için devletin meşru demokratik alana ihtiyacı vardır. “Polanyi'ye göre, ekonomi ve demokrasi aslında tek bir amaca hizmet etmektedir. Bu amaç: İnsanların, eşit ve özgür bir şekilde gelişimlerine devam etmesidir.”¹⁴ Devletin bu müdahalesi, demokrasinin öncülüğünde ekonominin toplumsal alan üstündeki yıkıcı etkisini engellemeyi ön görür.

Artık birey, çalışma hakkına sahip özgür emek olarak ekonomik alanda kendisini var ederken, aynı zamanda burada yaşadığı haksızlığa ve piyasanın yıkıcı etkilerine karşı toplumsal alanın içerisinde bir vatandaş olarak da kendisini var edebilecektir. Ancak bununla birlikte, devletin hakem rolünü sürdürmesi için kendi kolektif öznesini de yaratma hakkı vardır. Özgür emek piyasası içerisinde çalışarak elde edeceği ücret-

13. Seda Bayrakdar, “Kapitalimin Krizlerinin Karl Polanyi Penceresinden Analizi”, Akademik Hassasiyetler, C. 6, S.11, 2019, s. 331-352.

14. a.g.m., s. 347.

evrensel bir hak olarak hem korunması hem de demokratik ve evrensel bir hak olarak bu hakkını savunması için örgütlenme hakkına da sahip olması bu nedenle gereklidir.

Halbuki bu, tam da Engels'in bahsettiği gibi, gerçekliği, nesneden hareket ederek üretilen kavram üstünden değerlendirme girişimidir. Marx'ın, emek piyasasına ve üretim ilişkilerine bakışının sonucunda nasıl bir noktaya ulaşıyoruz?

Marx, Gotha Programı'na aldığı kenar notlarına net bir ifade ile başlar: "Emek, bütün zenginliğin kaynağı değildir. Doğa da emek kadar, kullanım değerlerinin kaynağıdır, ki, emeğin kendisi de doğal gücün, insanın emek gücünün ifadesinden başka bir şey değildir."¹⁵ Zenginliği üreten şey olarak kullanım değeri ne anlama gelir? Emek ve doğanın ilişkisi kullanım değeri olarak düşünüldüğünde ne ifade eder?

Özel mülkiyet kavramı ya da bir insan hakkı olarak özel mülkiyet, üretim araçlarına sahip olma durumu üzerinden sermayeyi tanımlamak için kullanılır. Bununla birlikte üretim araçlarının, işlevini yerine getirmesi için emek gücüne ihtiyacı vardır. Kullanım değeri burada kendisini gösterir. Özgür emek piyasası içerisinde birey, emek gücünü talep doğrultusunda özgür iradesiyle sermayeye kiralar. Tüm bu özgür irade ve özgür birey mefhumlarını tartışmayı bir kenara bırakarak bu ilişkinin sonucunda ortaya çıkan sonuç nedir?

Grundrisse'de Marx bu durumu şu şekilde irdeler; "Mülkiyet ile emeğin birbirinden kopmuş olması sermaye ile emek arasındaki bu mübadelenin zorunlu yasasıdır."¹⁶ Emek mülkiyetten koptuğunda "nesne olarak mutlak yoksulluk, öbür yandan özne ya da eylem olarak tüm zenginliklerin genel potansiyeli olduğu şeklindeki her bakımdan birbiriyle çelişkili tezler, karşılıklı birbirini koşullamakta ve bizzat bu özgül emek biçiminin özünden ileri gelmektedir."¹⁷ Böylece "Sermaye için kullanım değeri olan emek, demek ki işçi için salt mübadele değeridir; verili bir miktar mübadele değeri. Sermaye ile mübadeleye girip, para karşılığında satılmakla, emek bu özgül işlevi yüklenmiştir."¹⁸ Emeğin, zenginliğin kaynağı olarak kullanım değeri bunu ifade ederken; doğanın insan tarafından dönüştürülmesi ve kaynaklarının kullanılması, emek dışı bir kullanım değeri olarak toplumsal zenginliğe katılır; ancak elbette buradaki ilişki, doğanın kullanımındaki emek süreçlerini dışlamaz.

Gotha Programı'na alınan notlara bakacak olursak; "Emeğin toplumsal bakımdan gelişmesi ve böylece zenginliğin ve kültürün kaynağı olması ölçüsünde, emekçiler arasında yoksulluk ve yoksunluk, emekçi-olmayanlar arasında da zenginlik ve kültür gelişir."¹⁹ Böylece toplumsal ilişkilerin temelinde var olan özel mülkiyet işçi sınıfının bağımlılığının temelini oluşturduğu için "(...) bütün biçimiyle, yoksulluğun ve köleliğin nedenidir."²⁰

15. Karl Marx ve Friedrich Engels, Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, Ankara: Sol Yayınları, 2010, s. 20.

16. Karl Marx, Grundrisse, İstanbul: Birikim Yayınları, 2018b, s. 320.

17. a.g.e., s. 321.

18. a.g.e., s. 334.

19. Karl Marx ve Friedrich Engels, a.g.e., s. 22.

20. a.g.e., s. 23.

tin Marx'ın bireyin üretim ilişkileri içerisindeki konumunun mutlak yoksulluğu üretmesini, onun kendi emeğinden mahrum bırakılmasına, ürettiği zenginlik karşısında yoksulluktan başka bir şey Marx'ın bireyin üretim ilişkileri içerisindeki konumunun mutlak yoksulluğu üretmesini, onun kendi emeğinden mahrum bırakılmasına, ürettiği zenginlik karşısında yoksulluktan başka bir şey kazanmamasına bağlaması, kapitalizmin sahip olduğu çelişkinin temelinden hareket eder. Köse ve Bahçe, kapitalizmde yoksulluk kimliğinin sahiplerini şu şekilde belirtir:

“Emekleriyle geçinmeye çalışanlar, kentlerin varoşlarına yedeklenmiş işsizler ordusu, tarım emekçileri, mülksüz köylüler; yani yarattıklarından daha azını alanlar ve emekçi dahi olmaları mümkün olmayan dışlanmış kitleler. Söz konusu kitleler, kapitalizmin temel ilişkisine tabi olarak, toplumların tarihinde belirlenirler. Bu belirlenimin sonucunda oluşan kitlelerin toplumsal kimlikleri ‘yoksullar’ değil, ait oldukları sınıflardır. Çok farklı toplumsal konumlanışa sahip bu kitlelerin ‘yoksullukta’ ortaklaşmalarının nedeni, yarattıkları değere üretim araçlarının mülkiyetine sahip sınıfların doğrudan ya da dolaylı olarak el koymaları ya da onları değer sürecinin dışına itmeleridir.”²¹

Böylece iki düşünürün analizleri arasında temel bir dünya görüşü farkı kendisini gösterir. Marx'ın analizleri, kapitalizmin üretim ilişkilerinin temelini sorgulamaya ve toplumsal olanın içerisinde var olan bireyin ontolojik analizini, onun sahip olduğu doğal emeğin kullanımının biçimi üzerinden yapmaya odaklanır. Bu analiz, aslında toplumsal ilişkilerin organik bütünlüğünü kavramak için bir başlangıç noktasıdır. Dolayısıyla Marx, kapitalizmin sahip olduğu bu çelişkileri diyalektik bir ilişki olarak kavrar ve toplumsal ilişkileri yarattığı sonucuna varır.

Bu çalışmanın kapsamı ve hedefleri doğrultusunda yabancılaşma kavramının detaylıca irdelenmesi mümkün değildir. Ancak Polanyi'nin aksine Marx, toplumsal ilişkileri kategorik alanlara bölme eğilimine sahip değildir. Onun analizinin organik bütünlüğünün altının çizilmesinin sebebi budur. O, yabancılaşma kavramını insanın kendi emeğine yabancılaşarak toplumsal varlığına yabancılaşmasına doğru hareket eden süreci göstermek üzere kullanır. Bu kavram üzerinden toplumsal ilişkilerin de somut bir ürün gibi insan tarafından üretildiğini ve sahip olduğumuz her toplumsal yapının bunun ürünü olduğunu ortaya çıkarma hevesindedir. Aslında burada;

“Onto-epistemoloji kavramı devreye girer. Bu kavram, insanın ontolojisinin toplumsallık içerisinde düşünülebileceğine ve epistemolojik bir özne olarak insanın eylemlerinin ontolojinin ve epistemolojinin birlikte düşünülmesi yoluyla kavranabileceğine işaret eder.”²²

Dolayısıyla Polanyi'nin düzenleyici terazisi demokrasi, hukuk ve devlet ya da toplumsal alan ile ekonomik alanlar, Marx'ın analizleri için belirgin ayrımlar ve üretim ilişkilerinden bağımsız kavramlar olamaz. Onlar, insanın varoluşunun, mevcut toplumsal formasyonun içerisinde

21. Ahmet Haşim Köse ve Serdal Bahçe, a.g.m., s. 392.

22. Deniz Durdu, “Nesnel ve Tarihsel Gerçekliğin Gerekli Olan Devrim: Antonio Gramsci'nin Tarihsiciliği”, Birikim Dergisi, S. 376, 2020, s. 86.

yarattığı değer kendisine yabancılaşma sürecidir. Devlet, aile, hukuk, demokrasi ve toplumsal ilişkilerin geri kalan biçimlerinin kavranması belirlenim olarak değil, onto-epistemolojik bir varoluş olarak kavranır. Dolayısıyla Polanyi için ideal bir insan tipi, insan onuru kavramı varken Marx'ın ele aldığı insan, gerçekliğin kendisinde var olan insandır. Elbette bir insan doğası yaklaşımına sahip olan Marx için önemli olan, insanın önce doğaya, sonra da kendisine yabancılaşmasının nesnel ve tarihsel gerçekliğinin somut koşullarını analiz etmektir. Olması gerekeni yaratacak olan da o çelişkilerin farkına varacak olan insandır, bir başka epistemolojik özne arayışı yoktur.

Marx, yoksulluğu insanın haklarının ihlali olarak gören ve bu durumun giderilmesi için hukuksal bir bölüşüm hakkı temellendirmesi yapanlara karşı çok önceden temel bir soru sormuştur. “Ekonomik ilişkiler, hukuksal kavramlar tarafından mı düzenlenir, yoksa, tersine, hukuksal ilişkiler ekonomik ilişkilerden mi doğar?”²³ Yukarıda tartıştığımız, insanı kavrayış arasındaki farklılıkları düşündüğümüzde konumuza odaklamak için başvurduğumuz bu soru, Polanyi'nin ve takipçilerinin cevaplamaktan kaçındığı en temel sorulardan birisidir. Ayrım temel olarak buradadır. “Burjuva toplumundan makul bir eşitlik ve barış isteği, reformist solun gerçekçilik tutkusunun ve bilme yönteminin tarihsel hastalığıdır”²⁴ Polanyi'nin belirlenimci kategorilerinin aksine Marx; “Toplumsal ilişkiler, üretici güçlere sıkı sıkıya bağlıdır. (...) toplumsal ilişkilerini maddi üretkenliklerine uygun olarak kuran aynı insanlar, toplumsal ilişkilere uygun olarak da ilkeler, düşünceler ve kategoriler üretirler” der.²⁵ Dolayısıyla Marx için yoksulluk, insanın sahip olduğu evrensel hakların ihlali olarak değil, zenginlikten mahrum bırakılan emeğin somut durumudur denebilir. Bu üretim ilişkilerinin sahip olduğu çelişkiler, onun karakterini açığa çıkartmaya devam ettiği ve yoksulluğu ürettiği için durmaksızın büyüyen bir proletarya yaratır. Ona göre, yoksulluk bir adil bölüşüm problemi olarak değerlendirilemez, sömürünün aşılmasıyla ortadan kalkacak bir devrimci sürecin yaratıcı çelişkisidir.

Marx, bölüşüm meselesiyle alakalı, “Burjuvazi bölüşüm sisteminin adil olduğunu iddia etmiyor mu?” sorusunu sorar ve şu şekilde atıfta bulunur;

“Komünist toplumun daha yüksek bir aşamasında, bireylerin işbölümüne köleleştirici bağımlılıkları ve bu aradan zihinsel emek ile bedensel emek arasındaki karşıtlık sona erdiği zaman; emek artık yalnızca bir geçim aracı değil, ama kendisi yaşamsal gereksinim olduğu zaman; bireylerin çok yönlü gelişmeleri, üretken güçlerini de artırdığı ve kooperatif zenginliğin bütün kaynakları gürül gürül fışkırdığı zaman – ancak o zaman burjuva hukukunun dar ufukları tümüyle aşılabılır ve toplum, bayraklarının üstüne şu yazılabilir ‘herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre!’”²⁶

Bu toplumsal ilişkiler bütünü mevcut kapitalist formasyonun içeri-

23. Karl Marx ve Friedrich Engels, a.g.e., s. 24.

24. Ahmet Haşim Köse ve Serdal Bahçe, a.g.m., s. 391.

25. Karl Marx, Felsefenin Sefaleti, Ankara: Sol Yayınları, 2018a, s. 109.

26. Karl Marx ve Friedrich Engels, a.g.e., s. 27.

sinde kendisini var etmeden, insanın, soyut ahlaki değerlere bağlı bir eşitsiz bölüşümün ahlaksızlık ve/veya haksızlık olduğunu belirtmesi, gerçekliği kavramak değil; onu ahlakçı bir duruşla eleştirmekten başka bir şey değildir. Köse ve Bahçe bu durumu şöyle ifade ederler;

“Bu durumun haksızlık olduğunu yalnızca sahip olduğumuz ahlaki nedenlere dayanarak söylemek, gerçekliği ahlakla eleştirmektir, ki bu gerçekliğin yeniden üretilmesinden başka hiçbir işe yaramaz. Çünkü ahlakçılar eninde sonunda kurulmuş bir iktidar alanının gerçekçileridirler. Bu nedenle Marx gerçekliği ahlaki olarak eleştirmemiştir. Kapitalizmi kendi gerçekliğinde, yani emeğin gerçek anlamı ve metaforunda yeniden inşa ederek, teorik olarak eleştirmiştir.”²⁷

Bu bölümde başta sorduğumuz soruya şimdi cevap verebiliriz. Bireyin insanlık onuru olarak tanımlanan ve evrensel insan hakları tarafından koruma altına alınmış olan şey, mutlak gerçekliğinde kapitalizmin sahip olduğu üretim ilişkilerinden başka bir şey değildir. Burada ahlakçı bir eleştiri geliştirerek bunun böyle olmaması gerektiğini söylemek, gerçeklikten kendini soyutlamaktan ve Engels’in söylediği gibi, kavram üstünden gerçekliği ele alma çabasından başka bir şeyi ifade etmez. Böyle yapıldıkça da Polanyi’nin ekonomik alan üstünde toplumsal alanın bütünlüğünü korumak için göreve davet ettiği gibi, devlet göreve davet edilmektedir. *“Çünkü ahlakçılar eninde sonunda kurulmuş bir iktidar alanının gerçekçileridir.”²⁸*

Sonuç: Kapitalizmin Mutlak Gerçekliği Yoksulluk Değildir

Yoksulluğu insan haklarını ihlal eden ciddi bir problem olarak tanımlarsak, gerçekte var olan sorunu bu hakların kendisine karşı saldırılarda bulunan kötü niyetli öznelerin yarattığı problemlere indirgeme ve kronikleşmekte olan bir yoksulluk sorunu olarak tanımlama eğilimi gösteririz. Bu indirgeme, kapitalist formasyonun kendisini verili kabul ederek insanları eşit, adil, özgür ve insanlık onuruna yaraşır biçimde yaşaması gereken evrensel haklara sahip bireyler olarak ele alır. Halbuki mesele, yukarıda tartışıldığı üzere, kapitalist üretim ilişkilerinin temelinde yer alan özel mülkiyet hakkının koruma altına alınmasından hareketle gizlenen sömürü ilişkisinin mutlak içkinliği olan mutlak yoksulluktur. Sermayenin, emeğin kullanım değeriyle yaratmış olduğu zenginlikten yoksunluktur ve bu durum, evrensel insan hakları ile çelişir durumda da değildir.

Ahlaki bir yerden insanın onurunun varlığına ve onun varlığının kursesizliğine etik bir yaklaşımda bulunmak kıymetsiz değildir. Ancak Köse ve Bahçe’nin belirttiği gibi;

“Kuşkusuz Marx ahlaklı bir kişiydi ama ahlakçı değildi. İnsanlığın sermaye tarafından ele geçirilmiş gerçekliğini sıradan insanların, emekçilerin gerçekliğinden bakarak yeniden kuruyor ve gerçeğe yeni bir ahlak yükliyordu. Eşitlik ve “iyi” sorunu emekçi kitleler için basitçe bir denklik sorunu değildi. Ücretli emek ilişki-

27. Ahmet Haşim Köse ve Serdal Bahçe, a.g.m., s. 396.

28. Ahmet Haşim Köse ve Serdal Bahçe, a.g.m., s. 396.

si, sistemin bütününe ve eşitsizliğin kaynağıydı.”²⁹

29. a.g.m., s. 396.

30. a.g.m., s. 397.

Yoksulluk ve insan hakları arasındaki ilişki temelde toplumsal ilişkilerin, Marx'ın deyişiyle, bir kumaş gibi insan tarafından üretilmesine dayanan bir organik bütünlüğün parçasıdır. Zenginlik ve kültürün yaratıcısı emek, karşılığında yoksulluk ve yoksunluk alır. Ancak ürettiği zenginlik ve kültür bugün bizim insan hakkı olarak tarif ettiğimiz insan onuru yaklaşımının da kaynağıdır. Marx'ın toplumsal ilişkilerin geçiciliğine bakışı her birinin sahip olduğu çelişkinin yarattığı krizlerin bir şekilde aşılmasının sağlayıcısı olan insan etkinliğidir. Dolayısıyla evrensel insan hakları kavramı bugünkü üretim ilişkileri içerisinde sahip olduğu biçimiyle ve sahip olduğu gerçekliğiyle yoksulluk hakkında başka bir şey olarak düşünülemez.

Ancak bu şekilde bunun aşılması gereken bir çelişki olarak kitlelerin önüne koyabileceği bir hedef olduğu anlaşılacaktır. Marx'ın kapitalizmi bir ilerleme olarak “övmesi”, aslında onun sahip olduğu çelişkilerin tarihte hiç olmadığı kadar belirgin oluşundan kaynaklanır. Bugün içinde yaşadığımız toplumsal ilişkiler bütünü bu çelişkileri daha da belirginleştirir. Yoksulluğu insan hakları ihlali olarak ele aldığımızda onu bir bölüşüm problemi dışında herhangi bir alanda tartışamayacağımız için onu yaratan temel çelişkinin de üstünü örtmede burjuva ideolojisine yardımcı oluruz. “Kapitalizmin en kaba gerçekliği yoksulluk değildir. Yoksulluk her alanda artan sermayeleşmenin doğal bir sonucudur. Kapitalizmin en kaba gerçekliği sömürüdür.”³⁰

Sonuç olarak yoksulluk bir hak ihlali olarak değil, özel mülkiyetin kendisi biçiminde evrensel bir hak olarak var olduğu için bir ihlalden bahsedilemez. Karl Marx'ın mutlak gerçekliği kavrama çabası geliştirilmedikçe yoksulluk bir bölüşüm problemi olarak ele alınmaya devam edecek ve bu durum kapitalist toplumsal formasyonun sömürü ilişkilerini gizlemeye yardımcı olmaya devam eden naif düşünürleri karşımıza çıkarmaya devam edecektir.

Kaynakça

Bayrakdar, Seda, “Kapitalimin Krizlerinin Karl Polanyi Penceresinden Analizi”, Akademik Hasasiyetler, c.6, s.11, (2019): 331-352.

Durdu, Deniz, “Nesnel ve Tarihsel Gerçekliğin Gerekliliği Olarak Devrim: Antonio Gramsci'nin Mutlak Tarihsiciliği” Birikim Dergisi, s.376, (2020): 82-94

Engels, Friedrich, Anti-Dühring, 5. basım, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 2010.
İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 10 Aralık 1948, <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannamesi/>

Köse, Ahmet Haşim, Serdal Bahçe, “‘Yoksulluk’ Yazımının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek”, Praksis Dergi, s.19, (2009): 385-419.

Marx, Karl, Felsefenin Sefaleti, 8. basım, çev. Ahmet Kardam, Ankara: Sol Yayınları, 2018a.

_____. Grundrisse, 4.baskı, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları, 2018b.

Marx, Karl, Friedrich Engels, Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, 5. basım, çev. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları, 2010.

Polanyi, Karl, Büyük Dönüşüm, 14. basım, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.